

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“МАГІЛЁЎСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ ІМЯ А. А. КУЛЯШОВА”

Аб’ект аўтарскага права
УДК 903’1(476)’632”

ГАРШКОЎ
Аляксандр Дзмітрыевіч

**КУЛЬТУРА БРОМЕ Ў МІЖРЭЧЧЫ ЗАХОДНЯГА БУГА,
ПРЫПЯЦІ І НЁМАНА: ЗАСЯЛЕННЕ, ХРАНАЛОГІЯ,
МАТЭРЫЯЛЬНАЯ КУЛЬТУРА**

АЎТАРЭФЕРАТ
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата гістарычных навук

па спецыяльнасці 07.00.06 – археалогія

Магілёў, 2024

Навуковая работа выканана ва ўстанове адукацыі
“Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”

Навуковы кіраўнік

Піваварчык Сяргей Аркадзьевіч, доктар гістарычных навук, прафесар, прафесар кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін факультэта гісторыі, камунікацыі і турызму ўстановы адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”

Афіцыйныя апаненты:

Віцязь Сяргей Пятровіч,

доктар гістарычных навук, намеснік дырэктара па навукавай і інавацыйнай рабоце дзяржаўнай навукавай установы “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”

Бубенька Таццяна Станіславаўна,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт, вядучы навуковы супрацоўнік навукова-даследчага сектара ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”

Апаніруючая арганізацыя

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Абарона адбудзецца 4 чэрвеня 2024 г. у 14.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.03.01 пры ўстанове адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова” па адрасе: 212022, г. Магілёў, вул. Касманаўтаў, 1, аўд. 115; тэлефон вучонага сакратара: 8 (222) 60-24-80; e-mail: melnikova_as@msu.by

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы ўстановы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”.

Аўтарэфэрат разасланы “27” сакавіка 2024 г.

Вучоны сакратар

савета па абароне дысертацый

А. С. Мельнікава

УВОДЗІНЫ

Тэрыторыя Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскага міжрэчча ў позналедавіковы перыяд адной з першых была заселена паляўнічымі-збіральнікамі эпохі фінальнага палеаліту. У гэты час адбывалася актыўнае асваенне Усходне-Еўрапейскай раўніны прадстаўнікамі археалагічных культур, якія адносяцца да тэхнакомплекса з чаранковымі і лістападобнымі наканечнікамі стрэл. Першай падобнай адзінкай у міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана, прысутнасць якой фіксуецца па наяўнасці дзясяткаў стаянак і месцазнаходжанняў, з'яўляецца бrome (у беларускай гістарыяграфіі – лінгбі або бrome-лінгбі).

Дадзеная культура была вылучана на падставе крмянёвага інвентару і рагавых сякер тыпу Лінгбі, вядомых яшчэ з канца XIX стагоддзя. У 1913 г. на помніку Норэ Лінгбі (Данія) быў зафіксаваны першы чаранковы наканечнік, а з 20-х гг. XX ст. у навуковай літаратуры для характарыстыкі падобных матэрыялаў пачаў выкарыстоўвацца тэрмін “культура лінгбі”. У 1936 г. брытанскі навуковец Г. Кларк на падставе спецыфічных наканечнікаў стрэл аднёс іх у асобную групу і далучыў да кола культур з чаранковымі наканечнікамі стрэл. У 1954 г. дацкім археолагам Ю. Молинам былі апублікаваны вынікі даследаванняў стаянкі Бrome на паўвостраве Зеландыя (Данія). Помнік стаў эпанімным для культуры бrome, але аўтар лічыў, што ён не мае дачынення да культуры лінгбі, і яго матэрыялы трэба параўноўваць з комплексамі з тэрыторыі Усходняй Еўропы. Аднак пазнейшыя даследаванні паказалі падабенства паміж бrome і лінгбі, што дазволіла аб'яднаць іх у адну археалагічную супольнасць.

У беларускай гістарыяграфіі матэрыялы папуляцыі бrome ў Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскім міжрэччы пачалі вылучаць у 60-я гг. XX ст. Беларускі археолаг У. Ф. Ісаенка, аналізуючы крмянёвыя артэфакты з тэрыторыі Заходняга Палесся, упершыню вылучыў наканечнікі тыпу Лінгбі. Аднак да 90-х гг. XX ст. дадзеная археалагічная культура ў беларускай гістарыяграфіі не разглядалася або даследавалася ў кантэксце прыбалтыйскага мадлену. Сітуацыя змянілася на рубяжы XX–XXI стст. дзякуючы працам беларускіх археолагаў В. Я. Кудрашова і В. Л. Ліпніцкай на помніках у басейне р. Рось, а таксама дзейнасці В. С. Абухоўскага, які перагледзеў назапашаныя ў папярэднія часы матэрыялы і вылучыў цэлы шэраг археалагічных культур, якія існавалі ў фінальным палеаліце на гэтых тэрыторыях. На сучасны момант у міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана ў літаратуры ўзгадваецца ад 30 да 48 помнікаў з матэрыяламі, характэрнымі для бrome. Вынікі папярэдняга вывучэння помнікаў культуры бrome прысутнічаюць у некаторых акадэмічных і манаграфічных выданнях, але ў кантэксце ўсіх старажытнасцей каменнага веку на тэрыторыі

Беларусі. Такі стан распрацоўкі дадзенай праблематыкі патрабуе комплекснага навуковага даследавання рэгіянальнага матэрыялу, які раней разглядаўся ў шырокім кантэксце.

Актуальнасць дадзенай дысертацыі вызначаецца тым, што культура бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана не была прадметам спецыяльнага вывучэння ў айчынай і замежнай гістарыяграфіі. У сувязі з гэтым актуальнымі праблемамі з'яўляюцца: спосабы адаптацыі носьбітаў культуры бrome да мясцовай сыравіны і іх уплыў на вытворчасць крамянёвых прыладаў працы; тапаграфія і стратыграфія паселішчаў; функцыянальная прыналежнасць стаянак; палеаэканамічныя аспекты жыццядзейнасці носьбітаў культуры бrome; міграцыйныя шляхі фінальнапалеалітычнага насельніцтва ў Еўропе.

Геаграфічнымі рамкамі даследавання з'яўляецца беларуская частка цячэння рэк Заходні Буг (правабярэжжа) і Нёман (левабярэжжа), а таксама басейн Прыпяці ў яго верхнім і часткова сярэднім цячэннях (да р. Лань (левы прыток) і р. Гарынь (правы прыток)). У адміністрацыйна-тэрытарыяльным плане дысертацыйнае даследаванне ахоплівае Гродзенскую (акрамя паўночнага захаду), Брэсцкую вобласці, паўднёва-заходнюю частку Мінскай вобласці Рэспублікі Беларусь. Яшчэ адзін помнік – стаянка Нобель – размешчана ў непасрэднай блізкасці да паўднёвай мяжы нашай краіны. Тэрытарыяльныя межы вызначаны на аснове размяшчэння найбольшай колькасці помнікаў культуры бrome і вылучаны на падставе картаграфіі археалагічных аб'ектаў пры дапамозе геаінфармацыйных сістэм. Усе прывязкі і картаграфічныя ілюстрацыйныя матэрыялы стаянак і месцазнаходжанняў выкананы ў праграмах GoogleEarth, SAS Planet, QGIS і ArcGIS з выкарыстаннем сістэмы каардынат WGS 84.

Храналагічныя рамкі даследавання абумоўлены з'яўленнем носьбітаў культуры бrome ў Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскім міжрэччы і іх міграцыяй на паўночны ўсход. Ніжняя мяжа (каля 13 тыс. гадоў таму) вызначана на падставе радыёвугляродных датывавак вывяржэння вулкана Лах (зараз возера Лаахер Зэе, Германія) і стаянак у асноўным арэале распаўсюджвання культуры бrome. Верхняя мяжа абумоўлена пранікненнем дадзенага насельніцтва ў басейн р. Дняпро і на Валдайскае ўзвышша ў дрывясе III (12,7–11,7 тыс. гадоў таму). У рабоце выкарыстоўваюцца значэнні датывавак, калібраваныя аўтарам у праграме OxCal для карэляцыі матэрыялаў з данымі прыродазнаўчых навук і пазбягання разыходжанняў, характэрных для радыёвугляроднага датавання позналедавіковых матэрыялаў.

Для высвятлення храналогіі аб'ектаў у дысертацыі, па магчымасці, прымяняліся радыёвугляродны і OSL метады датавання, якія, у спалучэнні з тэхніка-марфалагічным аналізам артэфактаў, даследаваннем тапаграфіі, стратыграфіі і мікрастратыграфіі, дазволілі рэканструяваць працэсы, якія адбываліся на тэрыторыі помнікаў з іх прывязкай да адносных шкал. Структура

і спецыялізацыя паселішчаў высвятляліся дзякуючы даследаванню складу крамянёвага інвентару і прымяненню метадыкі трохмернай фіксацыі матэрыялаў.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь даследавання з навуковымі праграмамі (праектамі) і тэмамі

Дысертацыя падрыхтавана на кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін установы адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”.

Тэматыка даследавання адпавядае Пераліку прыярытэтных напрамкаў навуковай, навукова-тэхнічнай і інавацыйнай дзейнасці на 2021–2025 гг., зацверджанаму Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 07.03.2020 № 156 (раздзел 6 “Забеспячэнне бяспекі чалавека, грамадства і дзяржавы”) і Дзяржаўнай праграме навуковых даследаванняў “Грамадства і гуманітарная бяспека беларускай дзяржавы” (падпраграма № 1 “Гісторыя”) на 2021–2025 гг.

Шэраг кірункаў дысертацыі распрацоўваўся ў рамках гранта БРФФД–РФФД № Г20Р-126 “Поздний и финальный палеолит Верхнего Поднепровья на территории белорусско-российского порубежья: локальные различия и кросс-культурные связи”, 2020–2022 гг., навуковы кіраўнік – А. Г. Калечыц, доктар гістарычных навук, прафесар.

Мэты, задачы, аб’ект і прадмет дысертацыйнага даследавання

Мэтай дысертацыйнага даследавання з’яўляецца выяўленне асаблівасцяў развіцця культуры бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана.

Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна вырашыць наступныя задачы:

1) вызначыць прыродна-кліматычныя ўмовы фінальнага этапу позняга плейстацэну і раскрыць іх уплыў на засяленне міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана носьбітамі культуры бrome;

2) выявіць тапаграфічныя і стратыграфічныя асаблівасці паселішчаў і вызначыць іх структуру і гаспадарчую спецыялізацыю;

3) ахарактарызаваць матэрыяльную культуру насельніцтва бrome Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскага міжрэчча;

4) устанавіць храналогію і гістарычны лёс культуры бrome ў кантэксте эвалюцыі агульнаеўрапейскіх цывілізацыйных працэсаў.

Аб’ектам даследавання з’яўляецца фінальны палеаліт на тэрыторыі Беларусі.

Прадмет – культура бrome на тэрыторыі Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскага міжрэчча.

Навуковая навізна

У дысертацыі ўпершыню ў айчыннай гістарыяграфіі праведзены параўнаўчы аналіз матэрыялаў, характэрных для культуры бrome, якія паходзяць з міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці, Нёмана і асноўнага арэала распаўсюджвання дадзенай культурнай адзінкі. Вызначаны ўплыў прыродна-кліматыхных умоў на ступень засялення і спецыфіку гаспадарча-культурнага тыпу паляўнічых-збіральнікаў. Выяўлены прычыны з'яўлення культуры бrome і яе гістарычны лёс на даследуемай тэрыторыі. Дысертантам удакладнена канцэпцыя характарыстыкі палявання і збіральніцтва, якая дапаўняе прынятыя ўяўленні аб гаспадарцы даследуемага насельніцтва. Ахарактарызаваны гаспадарча-бытавыя комплексы і іх структурныя адзінкі. Упершыню для вызначэння функцыянальнай прыналежнасці элементаў кідальнага ўзбраення прыменены метады матэматычнай карэляцыі колькасных паказчыкаў і TSCA-аналіз (вылічэнне плошчы папярочнага сячэння). Уведзены ў навуковы зварот новыя матэрыялы, атрыманыя падчас палявых археалагічных даследаванняў.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону

1. Асваенне міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана носьбітамі культуры бrome адбывалася з паўночна-заходняга накірунку, пераважна – з тэрыторыі прыбалтыйскага ўзбярэжжа. Гэта абумоўліваецца генезісам дадзенай культурнай адзінкі, які звязваецца з вывяржэннем вулкана Лах у Германіі каля 13 тыс. гадоў таму. Носьбіты культуры федэрмесер былі падзелены гэтай падзеяй, як мінімум, на дзве групы, якія мігравалі ў розных накірунках. Адна з іх асвоіла поўнач Германіі, паўднёвыя раёны Даніі і Швецыі. Катастрафічныя падзеі, выкліканыя вывяржэннем, істотна паўплывалі на матэрыяльную культуру гэтай групы, што дазволіла пазней інтэрпрэтаваць яе як асобную археалагічную культурную адзінку. У канцы алерода адбываецца паніжэнне ўзроўню Балтыйскага мора, што, у тым ліку, прыводзіць да пахаладання і змянення прыродна-кліматыхных умоў. Распаўсюджванне тундры і лесатундры ў шыроты, у якіх пражывалі носьбіты культуры бrome, прывяло да іх міграцыі ва ўсходнім накірунку. Гэтыя працэсы паўплывалі і на іх гаспадарчую дзейнасць, асновай якой становіцца паляванне на паўночнага аленя, які здзяйсняе сезонныя перамяшчэнні на даволі значныя адлегласці.

2. Асноўная частка паселішчаў культуры бrome прымеркавана на даследуемай тэрыторыі да марэнных узвышшаў і зандравых плато (раўнін), размешчаных у непасрэднай блізкасці да вадаёмаў. Пры гэтым існуюць лакальныя адрозненні. У басейне р. Нёман частка помнікаў (Кавальцы 1, 2, 4; Жылічы 1; Краснасельскі 5, 7) знаходзяцца ў вусці рэк або яроў. Стаянкі з берагоў Заходняга Буга і Прыпяці размешчаны на ўзвышшах непадалёку ад рэк і азёр. Такое размяшчэнне выклікана наяўнасцю ў падобнай мясцовасці крамянёвай сыравіны і сезоннасцю паселішчаў. У перыяд існавання культуры

бrome на даследуемай тэрыторыі асноўным аб'ектам палявання з'яўляўся паўночны алень. Згодна з этнаграфічнымі данымі, яго міграцыя адбывалася вясной у паўночным, а восенню ў паўднёвым накірунках. Гэта дазваляе інтэрпрэтаваць стаянкі ў басейне р. Нёман як вясенне-летнія, а на Заходнім Бугу і Прыпяці – як восеньска-зімовыя. Іх фарміраванне адбывалася невялікімі групамі асоб, якія вялі сезонны лад жыцця. Асноўным тыпам паселішча з'яўляліся стаянкі-майстэрні, якія ў вялікай колькасці зафіксаваныя на р. Нёман. Яны складаліся з лёгкага каркаснага жылля, вогнішча, вакол якога канцэнтраваліся гаспадарчыя зоны; месца майстра і вучня; месца ўтылізацыі прадуктаў палявання, збіральніцтва і, верагодна, рыбалоўства; ямы-сметніцы.

3. Тэхніка-марфалагічны аналіз матэрыялаў з міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана паказвае на іх поўнае падабенства з калекцыямі, якія былі атрыманы на помніках, размешчаных у асноўным арэале культуры бrome. У якасці сыравіны выкарыстоўваўся мясцовы крэмень марэннага паходжання светла-шэрага, шэрага адценняў. Тэхналогія базавалася на эксплуатацыі аднапляцовачных, радзей двухпляцовачных нуклеусаў пры дапамозе цвёрдага каменнага адбойніка. У якасці нарыхтовак выкарыстоўваліся пласціны і адшчэпы ў залежнасці ад тыпу фармальнай прылады. Да іх адносяцца наканечнікі, разцы і скрабкі. Часам у якасці прыладаў выкарыстоўваліся рэтушаваныя прадукты дэбітажу.

Наканечнікі паходзяць ад дзідаў (у тым ліку для коп'екідалак). Дадзеныя прадметы чаранковыя, фармаваліся на пласцінах, якія мелі дыстальную частку, падвостраную суседнімі або перпендыкулярнымі фронту сколамі. Чаранок афармляўся стромкай дарсальнай рэтушшу ў праксімальнай частцы нарыхтоўкі. Яго абрысы маюць падпрамавугольную або трохвугольную форму ў анфас. Пяро і цела наканечніка звычайна не апрацоўваліся, часам маглі падпраўляцца паўстромкай рэтушшу. Разцы выконваліся на пласцінах і адшчэпах, мелі двухгранныя сярэдзінныя, двухгранныя бакавыя, бакавыя рэтушныя формы. У некаторых выпадках на адной з граняў (часцей – правай) у праксімальнай частцы прысутнічае дарсальная паўстромкая рэтуш. Скрабкі выключна маюць канцавыя формы, выкананыя на пласцінах або фрагментах пласцін.

У наборы прыладаў адрозненні на ўсёй тэрыторыі міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана адсутнічаюць. Адзіная розніца заключаецца ў памерах артэфактаў, што, у сваю чаргу, звязваецца з сыравіннай базай, якая выкарыстоўвалася носьбітамі культуры бrome.

4. Згодна з прынятай канцэпцыяй фарміравання культуры бrome на тэрыторыі паўночнай Германіі і паўднёвых раёнаў Даніі і Швецыі, пасля вывяржэння вулкана Лах каля 13 тыс. гадоў таму носьбіты дадзенай культурнай адзінкі ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана з'явіліся не раней за гэтую дату. Хутчэй за ўсё, гэта адбылося пасля блакіроўкі стокаў Балтыйскага

ледавіковага возера ў раёне Сярэднешвецкай нізіны Балтыйскага ледавіковага возера (канец алерода – пачатак дрыяса III). Менавіта ў гэты час, згодна радыёвугляродным датыроўкам, перастаюць існаваць стаянкі ў межах першапачатковага арэала і з’яўляюцца паселішчы ў Прыбалтыцы. Адсутнасць абсалютных датыровак, атрыманых шляхам выкарыстання прыродазнаўчых навук з даследуемай тэрыторыі, ускладняе вызначэнне перыяду жыццядзейнасці ў гэтай мясцовасці культуры бrome. У дрыясе III носьбіты дадзенай адзінкі перамяшчаюцца з міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана далей на ўсход – у басейн р. Дняпро і, верагодна, на Валдайскае ўзвышша. Насельніцтва, якое засталася на даследуемай тэрыторыі і мігрыравала на поўдзень, прыняло ўдзел у фарміраванні валкушанскай / краснасельскай культур.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені ў вынікі дысертацыі з адмежаваннем іх ад сааўтараў сумесных даследаванняў і публікацый

Дысертацыя з’яўляецца самастойным навуковым даследаваннем, выкананым на аснове шырокай крыніцзнаўчай базы і навуковай літаратуры. Аўтарам работы прааналізаваны і ўведзены ў навуковы зварот новыя матэрыялы, атрыманыя шляхам археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Брэсцкай, Гродзенскай і Мінскай абласцей Рэспублікі Беларусь, даныя Цэнтральнага навуковага архіва Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, матэрыялы калекцый з фондаў Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Нацыянальнага гістарычнага музея, Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея, Гродзенскага дзяржаўнага музея гісторыі рэлігіі, Музея Беларускага Палесся ў г. Пінск, філіяла археалогіі “Нашы карані” Мотальскага музея народнай творчасці, Мінскага абласнога краязнаўчага музея ў г. Маладзечна, Баранавіцкага краязнаўчага музея, археалагічнай экспазіцыі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, музейнай вучэбнай лабараторыі гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Агульна было прааналізавана звыш 40 тысяч крамянёвых артэфактаў. Палявыя археалагічныя даследаванні (раскопкі) былі праведзены аўтарам на шасці стаянках (Кавальцы 1, 2; Гродна 14; Гарадзішча 7; Пагараны 1; Зальвяны 2) на плошчы 162 кв.м, з іх 86 кв.м – на помніках культуры бrome. Публікацыі па тэме даследавання былі падрыхтаваны як самастойна [2–18; 20–23; 25–27], так і ў сааўтарстве з А. А. Дабрыянам [1], А. Ф. Касюк [19] і С. С. Велент-Шчэрбач [24].

Падчас працы па тэме дысертацыйнага даследавання і ў рэчышчы распрацоўкі праблематыкі гаспадарчай дзейнасці фінальнапалеалітычнага насельніцтва Беларусі аўтар быў узнагароджаны дыпламам за перамогу ў конкурсе на лепшы навуковы артыкул, прысвечаным Году гістарычнай памяці і 30-годдзю “Беларускага гістарычнага часопіса”.

Апрабацыя дысертацыі і інфармацыя аб выкарыстанні вынікаў

Вынікі даследавання былі прадстаўлены на 20 навуковых форумах (4 міжнародных навукова-практычных канферэнцыях, 4 міжнародных навуковых канферэнцыях, міжнароднай канферэнцыі, 2 міжнародных навуковых канферэнцыях маладых вучоных, 3 навукова-практычных канферэнцыях, 2 навуковых канферэнцыях, 2 канферэнцыях маладых вучоных, 2 рэспубліканскіх круглых сталах) на тэрыторыі Беларусі і Расіі: міжнароднай навуковай канферэнцыі маладых навукоўцаў “Актуальныя праблемы археалогіі 4. Комплексныя даследаванні ў археалогіі” (г. Санкт-Пetersбург, 2–5 красавіка 2018 г.), II канферэнцыі маладых даследчыкаў Інстытута гісторыі НАН Беларусі “ARS LONGA: навуковыя дасягненні і перспектывы” (90-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі прысвячаецца) (г. Мінск, 4–5 красавіка 2019 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Рах militaris: людзі, узбраенне, фартыфікацыя (ад старажытнасці да пачатку XIX ст.)” (г. Мінск, 25–26 красавіка 2019 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Подготовка научных кадров: опыт, проблемы, перспективы” (г. Мінск, 6 снежня 2019 г.), міжнароднай канферэнцыі да 70-годдзя з дня нараджэння Хізы Амірханавіча Амірханова “Восточная Европа, Кавказ, Ближний Восток в каменном веке: хронология, источники и культурогенез” (г. Масква, 3–5 снежня 2020 г.), V і VIII міжнародных навуковых канферэнцыях “Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе” (г. Пінск, 27 снежня 2020 г.; 19–20 мая 2023 г.), навуковых канферэнцыях “LABOR OMNIA VINCIT і LABOR OMNIA VINCIT II. Праца заўсёды перамагае: матэрыяльная культура ў гістарычным кантэксце. Праблемы вывучэння і захавання” (г. Гродна, 6–7 мая 2021 г.; 26–27 мая 2022 г.), міжнародных навукова-практычных канферэнцыях “Вынікі археалагічных даследаванняў на тэрыторыі Беларусі ў 2020, 2021, 2022 гг.” (г. Мінск, 19–21 мая 2021 г.; 18–20 мая 2022 г.; 17–19 мая 2023 г.), VI міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларускае Падзвінне: вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў” (г. Полацк, 28–29 красавіка 2022 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі “Актуальныя праблемы экалогіі – 2022” (г. Гродно, 5–6 красавіка 2022 г.), навукова-практычнай канферэнцыі “Гісторыка-культурная спадчына Слонімскага раёна: погляд у мінулае” (г. Слоні, 12 жніўня 2022 г.), міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі студэнтаў, аспірантаў і маладых вучоных “XVI Машеровские чтения” (г. Віцебск, 21 кастрычніка 2022 г.), рэспубліканскім круглым сталам “Археалаг – гэта пакліканне” памяці М. М. Чарняўскага (07.03.1938 – 20.01.2013) (г. Мінск, 23 студзеня 2023 г.), навукова-практычнай канферэнцыі “Ліда і Лідскі край у гісторыі Беларусі (да 700-годдзя горада)” (г. Ліда, 8 верасня 2023 г.), рэспубліканскім круглым сталам “Археалогія Беларусі каменнага і бронзавага вякоў: сучасны стан і перспектывы

даследаванняў” памяці Віктара Сцяпанавіча Абухоўскага (11.10.1973 – 04.10.2007) (г. Мінск, 6 кастрычніка 2023 г.), III міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларусь у кантэксце еўрапейскай гісторыі: асоба, грамадства, дзяржава” (23–24 лістапада 2023 г.).

Вынікі дысертацыйнага даследавання выкарыстаны пры стварэнні экспазіцыі, прысвечанай старажытнай гісторыі Панямоння ў Гродзенскім дзяржаўным гісторыка-археалагічным музеі (акт № 1 ад 25.09.2023); пры распрацоўцы турыстычных маршрутаў па тэрыторыі Гродзенскай вобласці Гродзенскім абласным цэнтрам турызму і краязнаўства (акт № 1 ад 27.09.2023), а таксама пры распрацоўцы вучэбных праграм па курсах “Археалогія”, “Гісторыя першабытнага грамадства” для студэнтаў Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы спецыяльнасці “Гісторыя” (акт №03-0/047 ад 18.10.2023).

Апублікаванасць вынікаў даследавання

Вынікі дысертацыйнага даследавання апублікаваны ў 27 навуковых працах агульным аб’ёмам 13 аўт.арк. З іх 10 артыкулаў – у выданнях, якія ўваходзяць у “Пералік навуковых выданняў для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў”, зацверджаных ВАК Рэспублікі Беларусь, 5 артыкулаў – у зборніках навуковых прац, 7 – у зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый, 5 тэзісаў дакладаў – у зборніках матэрыялаў канферэнцый.

Структура і аб’ём дысертацыі

Дысертацыя складаецца з дзвюх частак: тэкставай і дадаткавай. Тэкставая частка складаецца са спісу скарачэнняў і ўмоўных абазначэнняў, уводзін, агульнай характарыстыкі работы, 4 глаў, заключэння, спісу выкарыстаных крыніц, які змяшчае бібліяграфічны спіс (284 пазіцыі) і спіс публікацый аўтара (27 пазіцый). Поўны аб’ём дысертацыі складае 344 старонкі, з якіх тэкставая частка налічвае 142 старонкі, з іх 26 старонак – спіс выкарыстаных крыніц; дадаткі (табліцы, дыяграмы, карты, малюнкі, акты аб практычным выкарыстанні вынікаў даследавання) аформлены асобным томам і займаюць 202 старонкі.

АСНОЎНАЯ ЧАСТКА

Першая глава “Гістарыяграфія, крыніцы і метадалогія даследавання” складаецца з трох раздзелаў.

У раздзеле 1.1 “Гістарыяграфія даследавання” прадстаўлены агляд літаратуры па тэме даследавання. Пытанне засялення міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана ў позналедавіковы перыяд пачынае разглядацца толькі ў канцы XIX ст. – пачатку XX ст. Першыя звесткі аб наяўнасці матэрыялаў

культуры бrome на тэрыторыі Беларусі з’явіліся ў навуковых работах яшчэ у 30-я гг. XX ст¹.

У 1960-я гг. У. Ф. Ісаенкам упершыню адзначаецца наяўнасць наканечнікаў тыпу Лінгбі ў басейне р. Прыпяць, якія пазней ён звязвае з прыбалтыйскім мадленам². У 1980-я гг. у басейне р. Нёман носьбіты культуры бrome разглядаюцца праз призму паляўнічых на паўночнага аленя³.

Пытанні тэхніка-марфалагічнага аналізу артэфактаў, характэрных для даследуемай супольнасці на аснове матэрыялаў з помнікаў Краснасельскі 5–7, разглядаліся В. Я. Кудрашовым і В. Л. Ліпніцкай⁴. Міх. М. Чарняўскі адзначыў асноўныя помнікі даследуемай культурнай адзінкі на тэрыторыі Беларусі⁵. Пытанні міграцыі і адаптацыі фінальнапалеалітычнага насельніцтва, базуючыся, у тым ліку, на матэрыялах культуры бrome, неаднаразова разглядаліся ў працах А. Г. Калечыц⁶. Дзякуючы гэтым напрацоўкам, даследчыца, разам з А. У. Коласавым і В. С. Абухоўскім, стварыла каталог усіх вядомых на той момант фінальнапалеалітычных помнікаў з вызначэннем іх культурнай прыналежнасці⁷. В. С. Абухоўскі сфармуляваў канцэпцыю засялення даследуемай тэрыторыі носьбітамі культуры бrome ў перыяд алерада. Ім былі распрацаваны пытанні крэмнеапрацоўкі, тэхналогіі вытворчасці прыладаў працы і іх эксплуатацыі⁸.

Актыўна звярталі ўвагу на матэрыялы з тэрыторыі Беларусі замежныя даследчыкі. Л. Л. Залізняк разглядаў помнікі культуры бrome ў кантэксце канцэпцыі “ўсходняга Лінгбі”⁹. Г. В. Сініцына і С. М. Лісіцын¹⁰ на аснове гэтых матэрыялаў сфармулявалі канцэпцыю міграцыі дадзенай папуляцыі з тэрыторыі

¹ Никольский Н. М. Проблемы древней истории Белоруссии // Вестник древней истории. – 1938. – № 1 (2). – С. 164–175.

² Исаенко В. Ф. Мезолит и неолит Припятского Полесья // Древности Белоруссии / под ред. В. Ф. Исаенко [и др.]. – Минск, 1966. – С. 22–53.

³ Чернявский М. М. Каменный и бронзовый века Понеманья и Подвинья // Белорусская археология: Достижения археологов за годы Советской власти. – Минск: Наука и техника, 1987. – С. 37–48.

⁴ Чарняўскі М. М., Кудрашоў В. Я., Ліпніцкая В. Л. Старажытныя шахцеры на Росі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1996. – 144 с.

⁵ Чарняўскі М. М. Помнікі лінгбійскай культуры // Археалогія Беларусі: у 4 т. Т. 1: Каменны і бронзавы вякі / рэдкал. М. В. Біч (старш.) [і інш.]. – Мінск: Беларус. навука, 1997. – С. 31–35.

⁶ Еловичева Я. К., Калечиц Е. Г. Основные этапы развития археологических культур Беларуси и их соотношение с хронологией позднего плейстоцена – голоцена. Позднеледниковье – финальный палеолит // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 2000. – № 15. – С. 5–15.

⁷ Еловичева Я. К., Калечиц Е. Г. Основные этапы развития археологических культур Беларуси и их соотношение с хронологией позднего плейстоцена-голоцена // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 1998. – № 13. – С. 5–9; Калечыц А. Г., Коласаў А. У., Абухоўскі В. С. Палеалітычныя помнікі Беларусі (культурна-храналагічная ідэнтыфікацыя крыніц). – Мінск: Беларус. навука, 2010. – 323 с.

⁸ Абухоўскі В. С. Засяленне тэрыторыі Беларускага Панямоння ў X–V тыс. да н.э. // Культура Гродзенскага рэгіёна: праблемы развіцця ва ўмовах поліэтнічнага сумежжа: навук. пр. / Адк. рэд. А.М. Пяткевіч. – Гродна: ГрДУ, 2003. – С. 182–188.

⁹ Залізняк Л. Л. Фінальны палеоліт і мезоліт північнага захаду Східнай Еўропы. – К., 1999. – 283 с.

¹⁰ Сініцына Г. В. О финальном палеолите на Валдайской возвышенности (дискуссионные вопросы) // Тверской археологический сборник. – 2015. – Вып. 5, Т.1. – С. 11–23; Лісіцын С. Н. Колонизация территории Великого водораздела в финальном палеолите // Проблемы балтийской археологии: сб. науч. тр. / Редкол.: Э. Б. Зальцман и др. – Вып. 1. – Калининград: Изд-во КГУ, 2003. – С. 14–29.

Паўночнай Еўропы на Валдайскае ўзвышша. А. М. Сарокін¹¹ выкарыстоўваў калекцыі з міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана ў палеаэканамічных рэканструкцыях. Найбольш поўны тэхналагічны аналіз крэмеапрацоўкі і вырабу прыладаў працы быў зроблены В. Мігале¹².

У раздзеле 1.2 **“Крыніцы”** ахарактарызавана крыніцазнаўчая база і яе спецыфіка. За аснову класіфікацыі крыніц па разглядаемай у дысертацыі праблематыцы быў прыняты падыход дацкага гісторыка другой паловы XIX ст. – пачатку XX ст. Карла Эрслева. Ён сістэматызаваў крыніцы па спосабе адлюстравання гістарычных фактаў: рэшткі (людзей і прыродныя); вырабы, зробленыя чалавекам; факты сучаснага жыцця, якія даюць уяўленне аб падзеях мінулага¹³. Прааналізаваўшы выкарыстаныя матэрыялы пры вывучэнні жыццядзейнасці культуры бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана, мы адаптавалі і дапоўнілі дадзеную класіфікацыю.

Найбольш значнымі з’яўляюцца артэфакты і іншыя археалагічныя крыніцы, так як яны даюць прамую інфармацыю аб жыццядзейнасці тагачаснага насельніцтва. Намі былі прааналізаваны шматлікія калекцыі ў навуковых і музейных установах Рэспублікі Беларусь, сярод якіх было вылучана 48 пунктаў (13 стаянак і 35 месцазнаходжанняў) з матэрыяламі культуры бrome (данія прыведзены з каталога). Агульна намі было прааналізавана больш за 40 тыс. крамянёвых і каменных артэфактаў. Палявыя археалагічныя даследаванні (раскопкі) былі праведзены аўтарам на шасці стаянках (Кавальцы 1, 2; Гродна 14; Гарадзішча 7; Пагараны 1; Зальвяны 2) на плошчы 162 кв.м, з іх 86 кв.м – на помніках культуры бrome.

У раздзеле 1.3 **“Метадалогія даследавання”** ахарактарызавана метадыка даследавання. Выяўлены асноўныя падыходы, якія выкарыстоўваліся падчас падрыхтоўкі работы. Дысертацыйнае даследаванне пабудавана на прынцыпах гістарызму, аб’ектывізму, сістэмнасці і каштоўнаснага падыходу. Выкарыстоўваліся агульнанавуковыя (аналіз, сінтэз, класіфікацыя, статыстычны) і спецыяльна-гістарычныя (гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-тыпалагічны, гісторыка-сістэмны, перажыткаў, градацыйна-тыпалагічны, палявых даследаванняў, эксперымента, стратыграфічны, грануламетрычны, картаграфіі) метады.

Для аналізу тэхналогіі крэмеапрацоўкі за аснову намі былі ўзяты працы Б. Мадсэна, В. Мігаля, А. Фішара і іншых навукоўцаў, якія вывучалі дадзеную

¹¹ Сарокін А. Н. Культуры бромме и аренсбург: обзор материалов // Известия Иркутского государственного университета. Серия «Геоархеология. Этнология. Антропология». – 2017. – Т. 19. – С. 3–41.

¹² Migal W. On various methods of Lyngby point production // The Stone: Technique And Technology / ed. by A. Wisniewski et al. – Warszawa, 2006. – P. 137–147.

¹³ Пчелов Е. В. К вопросу о принципах классификации исторических источников // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе : Доклады и тезисы выступлений на II Всероссийской конференции / г. Москва, (12–13 марта 1996 г.). – Москва, 1997. – С. 198–200.

праблематыку¹⁴. Для параўнання матэрыялаў, а таксама вылучэння артэфактаў, характэрных для культуры бrome сярод іншай масы прадметаў, намі выкарыстоўваўся тэхналагічны падыход, заснаваны на працах расійскіх (Я. Ю. Гіры, П. Нехарошава, Д. К. Яськовай) і польскіх (Б. Гінтэр, С. Казлоўскі) археолагаў¹⁵.

Асобная ўвага надавалася прымяненню міждысцыплінарнага падыходу. Падчас працы над дысертацыйным даследаваннем для картаграфіі і фіксацыі на мясцовасці помнікаў намі актыўна прымяняліся геаінфармацыйныя сістэмы (GoogleEarth, QGIS, ArcGIS). Радыёвугляродныя датыроўкі паўторна аналізаваліся і калібраваліся ў праграме OxCal. Праведзены адбор узораў для OSL–датавання і грануламетрычны аналіз літалагічных напластаванняў сітавым метадам на помніках Кавальцы 1–2. Для вызначэння функцыянальнай прыналежнасці элементаў кідальнага ўзбраення прыменены метады матэматычнай карэляцыі колькасных паказчыкаў і TSCA–аналіз (вылічэнне плошчы папярочнага сячэння).

Глава 2 **“Засяленне міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана носьбітамі культуры бrome ва ўмовах прыродна-кліматычнага ландшафту фінальнага этапу позняга плейстацэна”** прысвечана характарыстыцы прыродна-кліматычных умоў і іх уплыву на засяленне даследуемай тэрыторыі ў фінальнапалеалітычны час.

У раздзеле 2.1 **“Клімат, флора і фаўна рэгіёна”** разгледжаны кліматычныя змяненні, раслінная і жывёльная разнастайнасць у міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана.

Даследчыкамі выдзяляюцца тры халодныя перыяды (дрыяс I–III) для позналедавіковага часу як для міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана, так і ўсёй тэрыторыі Беларусі, якія раздзелены паміж сабой двума цёплымі – бэлінгам і алеродам.

Кліматычныя змены, якія адбываліся на працягу разглядаемых у працы перыядаў, істотна ўплывалі на жывёльны і раслінны склад, што, у сваю чаргу, адбівалася на жыццёвым ладзе тагачаснага чалавека. Пасля сыходу апошняга, на дадзены момант, ледавіка, склад фаўністычнага комплексу пачаў змяняцца. Замест мамантаў, шарсцістых насарогаў і іншых жывёл галоўным аб’ектам палявання стаў паўночны алень. Расліннасць змянялася ў бок павелічэння

---

¹⁴ Fisher A. Late Paleolithic Finds. Archaeological Formation Processes // The representativity of archaeological remains from Danish Prehistory / edited by K. Kristiansen. – Copenhagen, 1985. P. 81–88; Burdukiewicz J. Late Glacial hunter-gatherer reactions to the Younger Dryas cooling event in the southern and eastern Baltic regions of Europe // Quaternary International. – 2012. – Vol. 242. – P. 302–312.

¹⁵ Гіря Е. Ю. Технологический анализ каменных индустрий (методика микро–макроанализа древних орудий труда). Ч. 2. / Е. Ю. Гіря – Санкт-Петербург, 1997. – 198 с.; Еськова Д. К. Технология расщепления камня на стоянках восточного граветта Русской равнины : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.06 / Еськова Дарья Кирилловна; Ин-т археологии РАН. – Москва, 2015. – 293 с.; Ginter B., Kozłowski J. Technika obróbki i typologia wyrobów kamiennych paleolitu i mezolitu. – Warszawa : PWN, 1990. – 252 p.

колькасці дрэваў (сасны, бярозы і г. д.), з'яўлення нізкарослых кустовых формаў і розных траваў.

У раздзеле 2.2 **“Уплыў прыродных умоў на засяленне міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана носьбітамі культуры бrome”** разгледжаны прыродна-кліматичныя прычыны міграцыі носьбітаў культуры бrome ва ўсходнім накірунку.

Адступленне паазерскага ледавіка, якое пачалося на тэрыторыі Беларусі прыкладна 15–14 тыс. гадоў таму, прывяло да трансфармацыі перыгляцыяльнай флоры і фаўны, якія складалі асноўную рэсурсную базу для палеалітычнага насельніцтва. Аналіз матэрыялаў паказвае, што ўсе археалагічныя культуры, якія прысутнічалі ў фінальным палеаліце ў басейнах рэк Заходні Буг, Прыпяць і Нёман, маюць заходняе паходжанне. Гэты факт тлумачыцца існаваннем адной прыродна-геаграфічнай зоны Сярэднеўрапейскіх раўнін, што дазволіла людзям рассяляцца на значнай тэрыторыі.

Згодна канцэпцыі швецкага даследчыка Ф. Райдэ пасля вывяржэння вулкана Лах (Германія) каля 13 тыс. гадоў таму культура федэрмесер была падзелена, як мінімум, на тры групы. Першая працягнула існаваць уласна як федэрмесер у заходнім арэале яе распаўсюджвання. Другая група была вымушана міграваць на поўнач, дзе пасля яна трансфармавалася ў культуру бrome. На першапачатковым этапе развіцця дадзеная супольнасць, фактычна, з'яўлялася тэхналагічна спрошчанай версіяй федэрмесер. Трэцяя група была адрэзана з захаду і таму вымушана міграваць на ўсход, дзе ўтварылася перстунская культура.

Праз моцнае пахаладанне дрыяса III, якое магло быць выклікана некалькімі фактарамі (вывяржэнне вулкана, вялікая колькасць прэснай вады ў Сусветным акіяне, метэарыт і г. д.), адбываецца пранікненне носьбітаў культуры бrome на тэрыторыю сучаснай Беларусі. Паніжэнне тэмпературы фактычна мела катастрафічны характар і паўплывала на працэс асваення паўночных раёнаў Заходняй Еўропы. У гэты час фактычна прыпынілася жыццядзейнасць чалавека на прыледавіковых тэрыторыях Скандынавіі і, верагодна, паўднёвых раёнах Швецыі.

У Главе 3 **“Помнікі культуры бrome міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана”** разглядаюцца тапаграфічныя, геамарфалагічныя, стратыграфічныя і структурныя асаблівасці стаянак культуры бrome і падаецца характарыстыка іх матэрыяльнай культуры.

У раздзеле 3.1 **“Геамарфалогія, тапаграфія і стратыграфія стаянак”** прадстаўлены асаблівасці размяшчэння помнікаў у прасторы і іх геамарфалогія, асаблівасці стратыграфіі культурнага пласта.

Згодна з фізіка-геаграфічным раянаваннем, стаянкі і месцазнаходжанні культуры бrome размешчаны ў межах Гродзенскага і Ваўкавыскага ўзвышшаў,

Пружанскай і Лагішынскай раўнін, Лунінецкай і Нараўска-Ясельдзінскай нізін. Першыя два ўзвышшы знаходзяцца ў заходняй частцы Усходне-Еўрапейскай раўніны, у фізіка-геаграфічным раёне Заходне-Беларуская правінцыя.

Аналіз тапаграфічнай сітуацыі стаянак культуры бrome на даследуемай тэрыторыі паказвае на іх фарміраванне на берагах вадаёмаў (63 %), на марэнных узвышшах (20 %) і ў месцы ўпадзення малой ракі ў вялікую або ў вусці яра (17 %).

Размяшчэнне даследуемых помнікаў на тэрыторыях з распаўсюджваннем дзярнова-падзолістых супясчаных і сугліністых (басейн р. Нёман), тарфяна-балотных і дзярнова-падзолістых забалочаных пясчаных глебаў (басейны рэк Заходні Буг і Прыпяць) абумоўлена асаблівасцямі фізіка-геаграфічных рэгіёнаў. Культурны пласт помнікаў культуры бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана звычайна залягае на глыбіні 0,2–0,5 м у жоўта-бурым пяску, з якога складаецца верхняя пачка тэрасы.

У раздзеле 3.2 **“Планіграфія, структура і спецыялізацыя паселішчаў”** разгледжаны асноўныя крытэрыі арганізацыі стаянак з матэрыяламі культуры бrome ў межах даследуемай тэрыторыі.

Для помнікаў культуры бrome з асноўнага арэала яе распаўсюджвання адзначаецца нераўнамернасць у планіграфічным размяшчэнні матэрыялаў. Пры раскопках на помніках бrome ў Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскім міжрэччы, на жаль, у большасці выпадкаў планіграфія не вялася або вялася часткова, напрыклад, толькі аб’ектаў ям, рэшткаў агнішчаў. Адзіны раскоп, які на момант напісання дадзенай работы мае трохмерную фіксацыю матэрыялаў, – гэта раскоп 3 (6 кв.м) на помніку Кавальцы 1, які быў закладзены аўтарам у 2019 г. Пагэтану для аналізу планіграфіі некаторых помнікаў прыйшлося праводзіць рэканструкцыі ў двухмернай сістэме каардынат з прывязкай да ўмоўнага пласта і квадрата. Атрыманыя даныя дазваляюць вылучыць жылыя і гаспадарчыя зоны, якія, у сваю чаргу, складаюць аснову структуры паселішчаў.

Жыллёвая пляцоўка, характэрная для культуры бrome, складалася з жытла, вогнішча, месцаў майстра. У некаторых выпадках маглі прысутнічаць ямы-сметніцы, з дапамогай якіх праходзіла ўтылізацыя адыходаў вытворчасці. Плошча паселішчаў складала не болей за 10 кв.м. Большасць з іх была прывязана да выхадаў сыравіны.

Для аналізу спецыялізацыі стаянак намі быў выкарыстаны падыход дацкага археолага С. Андэрсана, які, аналізуючы сістэму рассялення для папуляцыі бrome, вылучыў чатыры групы стаянак у залежнасці ад іх функцыянальнага прызначэння і характару эксплуатацыі прыродных рэсурсаў. Месцы забою паляўнічай здабычы ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана прадстаўлены слаба і могуць характарызавацца калекцыямі з помнікаў Арэхава, Камень 4, Хомск і іншых. Паляўнічыя стаянкі на тэрыторыі Беларусі

прадстаўлены яшчэ менш шырока, што звязана з метадалагічнымі аспектамі даследавання паселішчаў позналедавіковага часу. На даследуемай тэрыторыі да дадзенай катэгорыі адносяцца помнікі Краснасельскі 5, Кавальцы 1 і г. д. Трэцяя група звязваецца даследчыкам са стаянкамі-майстэрнямі і прадстаўлена помнікамі Кавальцы 1, 2, Краснасельскі 5, 7, Моталь 1 і іншымі, якія размешчаны непасрэдна ў месцах выхадаў крамянёвай сыравіны. Чацвёртая група прадстаўлена стаянкамі Жылічы 1, Кавальцы 4, Моталь 17, Камень 4 і іншымі, якія маюць у сваіх калекцыях і структуры сляды ўсіх гаспадарчых аперацый (разнастайныя прылады працы, мяркуемыя рэшткі жытлаў, гаспадарчыя зоны і г. д.), што праводзіў чалавек у працэсе сваёй дзейнасці.

У раздзеле 3.3 **“Характарыстыка матэрыяльнай культуры”** прадстаўлены вынікі матэрыяльнай культуры насельніцтва бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана.

Асноўная маса артэфактаў, якія дайшлі да нас, былі выраблены з крэменю. Рэчы арганічнага паходжання ў культурных напластаваннях не захоўваюцца, што абумоўлена хімічнымі якасцямі глебаў. На разглядаемай тэрыторыі носьбіты культуры бrome выкарыстоўвалі мясцовы крэмень марэннага паходжання.

Стандартны набор артэфактаў складаецца з нуклеусаў, тэхналагічных сколаў, прадуктаў дэбітажу (пласціны і адшчэпы), фармальных прыладаў (наканечнікі, скрабкі, разцы) і адыходаў вытворчасці. Праведзены іх тэхніка-марфалагічны аналіз дазваляе зрабіць выснову, што гэтыя калекцыі аналагічныя набору прадметаў, характэрных для асноўнага арэала распаўсюджвання культуры бrome. Істотнай розніцы паміж артэфактамі ў межах даследуемай тэрыторыі таксама не назіраецца. Адзіным адрозненнем з’яўляюцца метрычныя паказчыкі прадметаў, але гэты факт звязаны з памерамі крамянёвай сыравіны, якая выкарыстоўвалася насельніцтвам.

У раздзеле 3.4 **“Асаблівасці прысвойваючых формаў гаспадаркі”** разгледжана палеаэканоміка носьбітаў культуры бrome.

Асновай палеаэканомікі культуры бrome з’яўлялася паляванне, што пацвярджаецца матэрыяламі з тэрыторыі Заходняй Еўропы. Аб’ектамі здабычы з’яўляліся паўночны алень (магчыма, лясная форма) і іншыя прадстаўнікі тагачаснай фаўны. Заходнееўрапейскія вучоныя адзначаюць, што носьбіты культуры бrome былі звязаны з ляснымі ландшафтамі. Прамой прыкметай збіральніцтва ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана з’яўляецца толькі збор крамянёвай сыравіны. Верагодна, сюды можна аднесці таксама здабычу дрэва і рога. Рыбалоўства магло прысутнічаць у гаспадарцы дадзенай супольнасці, нягледзячы на адсутнасць доказаў існавання гэтага промыслу ў носьбітаў культуры бrome на тэрыторыі Беларусі. Аднак знаходкі, якія паходзяць

з заходнееўрапейскіх помнікаў, а таксама некаторых больш ранніх аб’ектаў у басейне р. Нёман, не дазваляюць выключаць такую магчымасць.

Глава 4 “Храналогія і гістарычны лёс культуры бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана” прысвечана пытанням храналогіі, а таксама гістарычнага лёсу насельніцтва культуры бrome.

Датыроўкі, атрыманыя на помніках культуры бrome ў асноўным арэале яе распаўсюджвання, дазваляюць канстатаваць, што на гэтых тэрыторыях дадзеная супольнасць існавала ў перыяд сярэдзіны алерода – пачатку дрыяса III. Зыходзячы з канцэпцыі фарміравання гэтага насельніцтва ў выніку вывяржэння вулкана Лах, якое адбылося каля 13 тыс. гадоў таму, раней гэтай даты міграцыя на ўсход адбыцца не магла. Верагодна, яна пачалася з надыходам пахаладання ў самым канцы алерода – пачатку дрыяса III.

У сярэдзіне дрыяса III дадзенае насельніцтва з міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана пачынае сваю міграцыю ў паўночна-ўсходнім накірунку. Падобныя працэсы пацвярджаюцца існаваннем групы помнікаў з матэрыяламі, характэрнымі для культуры бrome на р. Дняпро. Адсутнасць падобных артэфактаў у басейне р. Сож звязана з існаваннем на гэтых абшарах палескага возера, тэрыторыя якога была заселена толькі прадстаўнікамі свідэрскага насельніцтва каля 11 тыс. гадоў таму.

Гістарычны лёс даследуемай супольнасці звязваецца з некалькімі археалагічнымі культурамі: арэнсбургскай, валкушанскай або краснасельскай. Аднак, верагодна, іх станаўленне адбывалася па-за межамі міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі даследавання

1. Засяленне міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана носьбітамі культуры бrome адбылося ў выніку шэрагу прыродна-кліматых змяненняў і катастроф. Каля 13 тыс. гадоў таму здарылася вывяржэнне вулкана Лах на тэрыторыі сучаснай Германіі, якое падзяліла папуляцыю федэрсесер на некалькі груп. Адна з іх перасунулася на поўнач, дзе апынулася адрэзанай ад астатняга тагачаснага насельніцтва Еўропы. Падобная ізаляцыя прымусіла дадзеную групу людзей адаптавацца да новых умоў і трансфармавацца, што знаходзіць адлюстраванне ў матэрыяльнай культуры. Нягледзячы на знешняе падабенства крамянёвых комплексаў са старажытнасцямі супольнасці федэрсесер, істотныя адрозненні дазваляюць вылучыць асобную археалагічную культуру бrome [4, с. 44].

У выніку пахаладання ў канцы алерода, выкліканага змяненнем тэмпературы ў Сусветным акіяне праз траплянне вялікай колькасці прэснай вады

з Балтыйскага ледавіковага возера, носьбіты культуры бrome мігрыравалі на паўднёвы ўсход. Падобнае перасоўванне магло быць выклікана вывяржэннем яшчэ аднаго вулкана Катла, размешчанага на тэрыторыі Ісландыі, якое адбылося каля 12,8–12,6 тыс. гадоў таму. Яго вулканічны попел накрываў цалкам паўночную частку Еўропы, а спецыфічная тэфра Vedde Ash зафіксавана навукоўцамі нават на тэрыторыі Ленінградскай вобласці (Расія).

У сувязі з дадзенымі прыродна-кліматычнымі змяненнямі частка насельніцтва апынулася на тэрыторыі сучаснай Польшчы, а яшчэ адна праз прыбалтыйскае ўзбярэжжа перасунулася ў міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана. На гэтае перамяшчэнне істотна паўплывалі прыродна-кліматычныя змяненні, якія прымусілі папуляцыю бrome перайсці на здабычу паўночнага аленя, а не на прадстаўнікоў лясной фаўны, як гэта было ў асноўным арэале яе распаўсюджвання. Важным фактарам міграцыі носьбітаў культуры бrome на даследуемай тэрыторыі стала вялікая колькасць крамянёвай сыравіны марэннага паходжання, што было вельмі важна для тэхналогіі апрацоўкі крэменю, якая імі выкарыстоўвалася ў асноўным арэале распаўсюджвання [11, с. 94–95; 12, с. 211–212; 14; 19, с. 18–19; 20, с. 453; 25].

2. Аналіз тапаграфічнай прывязкі стаянак і месцазнаходжанняў культуры бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана дазваляе зрабіць выснову, што яны прыстасаваныя да марэннага рэльефу: узвышшаў і зандравых плато ў непасрэднай блізкасці да вадаёмаў. У залежнасці ад басейна ракі фіксуюцца адрозненні, якія звязаныя з функцыянальнай прыналежнасцю стаянак і спосабаў адаптацыі насельніцтва да мясцовых прыродна-кліматычных умоў [10, с. 3; 21].

Амаль усе помнікі, размешчаныя на р. Нёман, прывязаны да месцаў упадзення малой ракі ў вялікую або вусцяў яроў і лагчын. Некаторыя з іх зараз на мясцовасці не чытаюцца, але яны фіксуюцца на спадарожнікавых фотаздымках рэльефу і мадэлях, створаных пры дапамозе тэхналогіі LIDAR. У басейнах р. Прыпяць і р. Заходні Буг стаянкі і месцазнаходжанні размешчаны на марэнных узвышшах і пагорках непадалёку ад вадаёмаў. Гэты факт звязаны з сезоннасцю паселішчаў і наяўнасцю ў падобных мясцовасцях выхадаў крэменю. Дзякуючы гэтаму ў басейне р. Нёман амаль усе паселішчы з’яўляюцца стаянкамі-майстэрнямі. Сёння дадзеныя выходы сыравіны не фіксуюцца, але адзінкавыя знаходкі крамянёвых жаўлакоў у марэнных адкладах дазваляюць меркаваць аб існаванні іх агаленняў у разглядаемы перыяд, якія ў наш час перакрыты буйназарністымі і сярэднезарністымі пяскамі [8, с. 58; 23]. На жаль, вызначэнне больш разгорнутай спецыялізацыі стаянак, пакінутых носьбітамі культуры бrome, з’яўляецца немагчымым з-за адсутнасці “чыстых” комплексаў [10, с. 7].

Размяшчэнне помнікаў у непасрэднай блізкасці да вадаёмаў абумовіла стратыграфію стаянак і месцазнаходжанняў, якая прымеркавана да пячаных адкладаў. Дадзеная акалічнасць істотна паўплывала на захаванасць культурнага

пласта і на наяўнасць арганічных парэшткаў, якія ў культуры бrome ў Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскім міжрэччы адсутнічаюць. Гэты фактар прымушае выкарыстоўваць для палеаэканамічных рэканструкцый метады аналогій з заходнееўрапейскімі помнікамі.

Паселішчы культуры бrome складаліся з жылля, вогнішча, месцаў апрацоўкі сыравіны і вырабу прыладаў працы (месца майстра і вучня), месцаў утылізацыі прадуктаў палявання, збіральніцтва і, верагодна, рыбабоўства, месцаў утылізацыі адыходаў (ямы-сметніцы). У залежнасці ад спецыялізацыі стаянкі яе канфігурацыя змянялася [6, с. 25; 7, с. 6–7; 10, с. 4–7; 13, с. 153–154; 17, с. 68; 22].

3. Матэрыяльная культура насельніцтва бrome ў Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскім міжрэччы прадстаўлена выключна каменным (пераважна крамянёвым) інвентаром. Дадзены фактар абумоўлены хімічным складам глебаў, у якіх залягаюць культурныя парэшткі, дзе арганічныя матэрыялы не захоўваюцца.

У тэхніка-марфалагічным плане калекцыі культуры бrome складаюцца з адбойнікаў, жаўлакоў са слядамі апрацоўкі і прэнуклеусаў, нуклеусаў і іх фрагментаў, тэхналагічных сколаў, прадуктаў першаснага расшчаплення, фармальных прыладаў працы. Большую частку крамянёвага інвентару бrome складаюць адшчэпы і пласціны. Фармальныя прылады прадстаўлены чаранковымі наканечнікамі, скрабкам і разцамі розных канфігурацый. Перыядычна для пэўных аперацый выкарыстоўваліся рэтушаваныя адшчэпы і пласціны [1, с. 62–64; 3, с. 72–73; 5, с. 145; 24].

Аналіз матэрыялаў дазваляе вызначыць, што тэхналогія апрацоўкі крэменю базавалася на выкарыстанні цвёрдага каменнага адбойніка шляхам эксплуатацыі аднапляцовачных і двухпляцовачных нуклеусаў пры дапамозе прамога ўдару. Асноўным тыпам нарыхтоўкі для вырабу наканечнікаў і скрабкоў з'яўляліся пласціны. Разцы, у залежнасці ад іх канфігурацыі, выконваліся як на пласцінах, так і на адшчэпах. Крэмень выкарыстоўваўся мясцовы, марэннага паходжання, шэрага або светла-шэрага колераў, празрысты на прасвет, часам з белымі плямамі. Жаўлачная скарынка тонкая і загладжаная. Імпартная сыравіна ў калекцыях адсутнічае, у адрозненні ад некаторых іншых фінальнапалеалітычных культур [2, с. 188–190; 9, с. 16–17; 15; 16; 18; 26; 27].

Вышэйназваныя характарыстыкі дазваляюць зрабіць выснову, што крамянёвыя артэфакты папуляцыі бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана ідэнтычныя калекцыям, сабраным і даследаваным археолагамі ў асноўным арэале распаўсюджвання дадзенай культурнай адзінкі. Гэты факт гаворыць аб хуткай міграцыі насельніцтва з адной тэрыторыі на другую. Сярод матэрыялаў унутры даследуемай тэрыторыі значныя адрозненні таксама не зафіксаваны, акрамя памераў і спосабаў фарміравання нуклеусаў, што выклікана

першаснымі характарыстыкамі крамянёвай сыравіны і адаптацыяй да іх носьбітаў культуры бrome.

4. Радыёвугляродныя датыроўкі, а таксама даныя, атрыманыя дзякуючы выкарыстанню OSL і тэрмалюмінесцэнтнага метадаў, паказваюць на існаванне культуры бrome ў асноўным арэале яе распаўсюджвання ў алеродзе – пачатку дрыяса III [1, с. 62]. Гэта пацвярджаецца спорава-пылковымі спектрамі, узятымі ў адкладах, якія складаюць і перакрываюць культурны пласт стаянак. Зыходзячы са сфармаванай у еўрапейскай археалогіі канцэпцыі, на тэрыторыю Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскага міжрэчча носьбіты культуры бrome не маглі патрапіць раней за вывяржэнне вулкана Лах, якое адбылося каля 13 тыс. гадоў таму. Радыёвугляродныя датыроўкі з саміх стаянак даследуемай тэрыторыі адсутнічаюць, але ўскосныя даныя, заснаваныя на геамарфалогіі і тапаграфіі стаянак, храналагічных прывязках ніжэй залягаючых слаёў, дазваляюць сцвярджаць, што насельніцтва бrome патрапіла ў Заходнебугска-Прыпяцка-Нёманскае міжрэчча ў самым канцы алерода – пачатку дрыяса III [4, с. 190; 5, с. 190].

Праз пэўны час адбылася міграцыя носьбітаў культуры бrome ў паўночна-ўсходнім накірунку, дзе сфарміравалася група стаянак у басейне р. Дняпро і на тэрыторыі Валдайскага ўзвышша. Дадзеная падзея адбылася не пазней пачатку галацэнавага часу. Такі маршрут перасоўвання насельніцтва бrome быў абумоўлены як мінімум двума прыродна-кліматчнымі фактарамі. З пачаткам дрыяса III паўночная частка Еўропы (у межах сучаснай тэрыторыі Расіі і некаторых краін Прыбалтыкі) з'яўлялася непрыдатнай для жыццядзейнасці чалавека ў сувязі з існаваннем на гэтых абшарах унутранага возера ледавіковага паходжання і палярнай пустэлі. У той жа перыяд у паўднёва-ўсходняй частцы Беларусі існавала Палескае возера, спуск якога адбыўся прыкладна каля 11 тыс. гадоў таму (un cal.). Гэтыя акалічнасці абумовілі засяленне заходняй і паўночна-ўсходняй частак Беларусі носьбітамі культуры бrome, што фіксуецца па наяўнасці стаянак з адпаведнай матэрыяльнай культурай.

Гістарычны лёс даследуемай супольнасці звязаны з некалькімі археалагічнымі культурамі. Папуляцыя бrome стала асновай для арэнсбургскай культуры, што прасочваецца па наяўнасці пераемнасці крамянёвага інвентару. Аднак гэты працэс адбываўся па-за межамі міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана, на тэрыторыі Заходняй Еўропы. Носьбіты культуры бrome ў межах даследуемых абшараў трансфармаваліся або паўплывалі на фарміраванне валкушанскай/краснасельскай культур [11, с. 95]. Тая частка, якая мігравала на паўночны ўсход, стала асновай для падольскай культуры і, па меркаванні некаторых даследчыкаў, днепра-дзяснінскай і сожскай. Аднак дзве апошнія на дадзены момант у беларускай гістарыяграфіі разглядаюцца як штучна створаныя.

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Вынікі дысертацыйнага даследавання прайшлі практычнае выкарыстанне праз укараненне ў археалагічнай навукова-музейнай экспазіцыі Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея, стварэнне экскурсій Гродзенскім абласным цэнтрам турызму і краязнаўства, таксама былі выкарыстаны пры распрацоўцы вучэбных праграм студэнтаў першай ступені навучання Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы па спецыяльнасці “Гісторыя”.

Высновы дысертацыйнай працы могуць знайсці практычнае прымяненне пры напісанні абагульняючых даследаванняў па археалогіі, старажытнай гісторыі Беларусі і Усходняй Еўропы, падручнікаў для ВНУ і ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі, для стварэння музейных экспазіцый, распрацоўкі турыстычных маршрутаў па помніках гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ВУЧОНАЙ СТУПЕНІ

Артыкулы ў навуковых выданнях у адпаведнасці з п. 19 Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь

1. Горшков А. Д., Добриян А. А. Кремневые комплексы памятников финального палеолита на территории Озёрской низменности // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. – 2018. – Том 10, № 2. – С. 61–70.
2. Гаршкоў А. Д. Крамянёвы інвентар са стаянкі Кавальцы-2 Гродзенскага раёна Гродзенскай вобласці (па матэрыялах даследаванняў 1982 г.) // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2019. – Вып. 30. – С. 182–190.
3. Гаршкоў А. Д. Метады навуковага пазнання пры вывучэнні першабытнай гісторыі Беларусі (у перыяд 300-8 тыс. гадоў да н. э.) // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. – 2021. – Том. 13, № 2. – С. 70–78.
4. Горшков А. Д. Природно-климатические условия и их влияние на степень заселения территории Беларуси в первобытную эпоху (40-8 тыс. лет до н. э.) // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. – 2022. – Том. 14, № 1. – С. 41–50.
5. Гаршкоў А. Д. Папярэднія вынікі даследаванняў на помніку Кавальцы 1 у 2019 годзе // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2022. – Вып. 32. – С. 139–147.
6. Гаршкоў А. Д. Гаспадарчыя стратэгіі першабытнага насельніцтва па вырабе прыладаў працы ў познеледавіковы час (на прыкладзе помніка Гродна 14) // Беларускі гістарычны часопіс. – 2022. – № 10. – С. 18–26.
7. Гаршкоў А. Д. Паляванне і збіральніцтва ў палеаэканоміцы старажытнага насельніцтва Беларусі ў перыяд 40–10,7 тыс. гадоў таму // Гісторыя і грамадазнаўства. – 2023. – № 2 (люты). – С. 3–13.
8. Горшков А. Д. Характер палеоэкономической деятельности населения территории Беларуси в период 40–10 тыс. лет назад // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. – 2023. – Т. 15, № 2. – С. 52–58.
9. Гаршкоў А. Д. Культурна-храналагічная ідэнтыфікацыя групы археалагічных помнікаў каля в. Баля Сольная Гродзенскага раёна (па матэрыялах 1975 г.) // Вестник БарГУ. Серія «Исторические науки. Экономические науки. Юридические науки». – 2023. – Вып. 13. – С. 6–18.
10. Гаршкоў А. Д. Сістэма рассялення і структура паселішчаў фінальнага палеаліту на тэрыторыі Беларусі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2023. – № 8. – С. 3–8.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

11. Гаршкоў А. Д. Засяленне беларускай часткі басейна ракі Нёман у познеледавіковы час: новыя даныя і перспектывы даследавання // Социальные, культурные и коммуникативные практики в динамике общественного развития : сборник научных статей / Учреждение образования «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы»; гл. ред. В. А. Белозорович ; ред. кол.: Н. Л. Улейчик [и др.]. – Гродно: ГрГУ им. Янки Купалы, 2021. – С. 93–101.

12. Гаршкоў А. Д. Прыродна-кліматичныя ўмовы ў познеледавіковы перыяд на тэрыторыі Беларусі і іх уплыў на палеаэканоміку чалавека // Актуальные проблема экологии: сб. науч. ст. / М-во образования Респ. Беларусь, ГрГУ им. Янки Купалы, Гродн. обл. ком. природ. ресурсов и охраны окр. среды ; редкол.: А. Е. Каревский (гл. ред.), О. В. Павлова. – Гродно: ГрГУ, 2022. – С. 211–213.

13. Гаршкоў А. Д. Да пытання полава-ўзроставага падзелу працы на тэрыторыі Беларусі ў перыяд 40–8 тыс. гадоў да н. э. // Социальные, культурные и коммуникативные практики в динамике общественного развития: сборник научных статей / Гродненский государственный университет имени Янки Купалы; гл. ред. В. А. Белозорович ; редкол.: С. В. Адамович [и др.]; рецензенты: И. К. Комарова, Е. Ф. Зданович. – Гродно: ГрГУ им. Янки Купалы, 2022. – С. 151–156.

14. Гаршкоў А. Д. Вынікі даследаванняў помніка Гарадзішча 7 (Пінскі раён) у 2022 годзе // Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе: сб. научн. ст. / Полес. гос. ун-т ; под ред. В. И. Дуная, Р. Б. Гагуа и др. – Пинск: ПолесГУ, 2023. – Вып. 8. – С. 8–11.

15. Гаршкоў А. Д. Да пытання аб спецыялізацыі наканечнікаў культуры бrome-лінгбі міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана // Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе: сб. научн. ст. / Полес. гос. ун-т ; под ред. В. И. Дуная, Р. Б. Гагуа и др. – Пинск: ПолесГУ, 2023. – Вып. 8. – С. 11–13.

Артыкулы ў зборніках матэрыялаў навуковых канферэнцый

16. Горшков А. Д. Типология кремневых финальнопалеолитических наконечников стрел из сборов Гродненского государственного историко-археологического музея // Актуальная археология 4. Комплексные исследования в археологии: материалы междунар. науч. конф. молодых ученых / г. Санкт-Петербург (2–5 апреля 2018 г.). – Санкт-Петербург: ИИМК РАН, 2018. – С. 87–90.

17. Гаршкоў А. Д. Крыніцы па вывучэнню эпохі палеаліту на тэрыторыі Беларусі // Подготовка научных кадров: опыт, проблемы, перспективы:

материалы Международной научно-практической конференции / г. Минск, (6 декабря 2019 г.). – Минск: ИВЦ Минфина, 2020. – С. 67–69.

18. Горшков А. Д. Наконечники культуры бромме-лингби на территории белорусской части бассейна р. Нёман // Актуальная археология 5: материалы международной научной конференции молодых ученых / г. Санкт-Петербург, (13-16 апреля 2020 г.). – Санкт-Петербург: Невская Типография, 2020. – С. 138–142.

19. Гаршкоў А. Д., Касюк А. Ф. Папярэднія вынікі даследаванняў каля в. Заазер’е і пас. Гарадзішча Пінскага раёна Брэсцкай вобласці // Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе: сборник научных статей по материалам V Междунар. научной конференции / г. Пинск, (27 ноября 2020 г.). – Пинск: ПолесГУ, 2020. – Вып. 5. – С. 13–21.

20. Гаршкоў А. Д. Засяленне берагоў возера Гарадзішчанскае (Пінскі раён) у познеледавіковы перыяд (14–11 тыс. кал. гадоў) // Пинские чтения: материалы I международной научно-практической конференции / г. Пинск, (15–16 сентября 2022 г.). – Пинск: ПолесГУ, 2022. – С. 451–454.

21. Гаршкоў А. Д. Асаблівасці тапаграфіі познеледавіковых паселішчаў на тэрыторыі Беларусі // XVI Машеровские чтения: материалы международной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых / г. Витебск, (21 октября 2022 г.) : в 2 т. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2022. – Т. 2. – С. 61–62.

22. Гаршкоў А. Д. Да пытання аб спосабах палявання на тэрыторыі Беларусі ў першабытным перыядзе (300–8 тыс. гадоў да н. э) // Историческая наука: достижения, проблемы, перспективы [Электронный ресурс]: электрон. сб. материалов XIV Респ. науч.-практ. конф. студентов, магистрантов и молодых ученых / г. Брест, (15 апр. 2022 г.). – Брест: БрГУ, 2022. – С. 7–10.

Тэзісы дакладаў на навуковых канферэнцыях

23. Гаршкоў А. Д. Вывучэнне выхадаў крамянёвай сыравіны каля г. Гродна // ARS LONGA: навуковыя дасягненні і перспектывы» (90-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі прысвячаецца): тэзісы II канферэнцыі маладых даследчыкаў Інстытута гісторыі НАН Беларусі / г. Мінск, (4-5 красавіка 2019 г.). – Минск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2019. – С. 15–16.

24. Гаршкоў А. Д., Велент-Шчэрбач С. С. Рэканструкцыя першаснага расшчаплення крэмню тэхнікай прамога ўдару (на прыкладзе неалітычных матэрыялаў Беларусі) // ARS LONGA: навуковыя дасягненні і перспектывы» (90-годдзю Інстытута гісторыі НАН Беларусі прысвячаецца): тэзісы II канферэнцыі маладых даследчыкаў Інстытута гісторыі НАН Беларусі / г. Мінск, (4-5 красавіка 2019 г.). – Минск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2019. – С. 16–17.

25. Горшков А. Д. Памятники с материалами культуры бромме-лингби на территории белорусской части бассейна реки Нёман // Восточная Европа, Кавказ,

Ближний Восток в каменном веке: хронология, источники и культурогенез: тезисы докладов международной конференции / г. Москва, (2–3 февраля 2020 г.). – Минск: ИА РАН, 2020. – С. 36–38.

26. Гаршкоў А. Д. Нуклеусы са стаянкі Кавальцы-1 у фондах Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея // ARS LONGA: навуковыя дасягненні і перспектывы: тэзісы III канферэнцыі маладых даследчыкаў Інстытута гісторыі НАН Беларусі / г. Мінск (21 мая 2020 г.). – Минск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2020. – С. 41–42.

27. Гаршкоў А. Д. Эксперыментальнае даследаванне тэрмічнага ўздзеяння на крамянёвую сыравіну // ARS LONGA: навуковыя дасягненні і перспектывы: тэзісы IV канферэнцыі маладых даследчыкаў Інстытута гісторыі НАН Беларусі / г. Мінск, (14–16 красавіка 2021 г.). – Минск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі, 2021. – С. 32–36.

РЭЗІЮМЭ

Гаршкоў Аляксандр Дзмітрыевіч

Культура бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана: засяленне, храналогія, матэрыяльная культура

Ключавыя словы: археалогія Беларусі, фінальны палеаліт, культура бrome, крэмень, Заходні Буг, Прыпяць, Нёман, храналогія, матэрыяльная культура, тэхналогія, тыпалогія

Мэта даследавання – выяўленне асаблівасцяў развіцця культуры бrome ў міжрэччы Заходняга Буга, Прыпяці і Нёмана.

Метады даследавання. Дысертацыйнае даследаванне пабудавана на прынцыпах гістарызму, аб’ектывізму, сістэмнасці і каштоўнаснага падыходу. Выкарыстоўваліся агульнанавуковыя (аналіз, сінтэз, класіфікацыя, статыстычны) і спецыяльна-гістарычныя (гісторыка-генетычны, гісторыка-параўнальны, гісторыка-тыпалагічны, гісторыка-сістэмны, перажыткаў, градацыйна-тыпалагічны, палявых даследаванняў, эксперымента, стратыграфічны, рэмантажу, картаграфіі) метады.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. У дысертацыі ўпершыню ў айчыннай гістарыяграфіі праведзены параўнаўчы аналіз матэрыялаў, характэрных для культуры бrome, якія паходзяць з міжрэчча Заходняга Буга, Прыпяці, Нёмана і асноўнага арэалу распаўсюджвання дадзенай культурнай адзінкі. Вызначаны ўплыў прыродна-кліматых умоў на ступень засялення і спецыфіку гаспадарча-культурнага тыпу паляўнічых-збіральнікаў. Удакладнена канцэпцыя характарыстыкі палявання і збіральніцтва. Ахарактарызаваны гаспадарча-бытавыя комплексы і іх структурныя адзінкі. Упершыню для вызначэння функцыянальнай прыналежнасці наканечнікаў прыменены метады матэматычнай карэляцыі і вылічэння плошчы папярочнага сячэння. Уведзены ў навуковы зварот новыя матэрыялы, атрыманыя ў выніку археалагічных даследаванняў.

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў. Вынікі дысертацыйнай працы могуць знайсці практычнае прымяненне пры напісанні абагульняючых даследаванняў па археалогіі, старажытнай гісторыі Беларусі і Усходняй Еўропы.

Вобласць выкарыстання: археалогія, гісторыя, музейная справа.

РЕЗЮМЕ

Горшков Александр Дмитриевич

Культура бромме в междуречье Западного Буга, Припяти и Нёмана: заселение, хронология, материальная культура

Ключевые слова: археология Беларуси, финальный палеолит, культура бромме, кремль, Западный Буг, Припять, Нёман, хронология, материальная культура, технология, типология

Цель исследования – выявление особенностей развития культуры бромме в междуречье Западного Буга, Припяти и Нёмана.

Методы исследования. Диссертационное исследование построено на принципах историзма, объективности, системности и ценностного подхода. Применялись общенаучные (анализ, синтез, классификация, статистический) и специально-исторические (историко-генетический, историко-сравнительный, историко-типологический, историко-системный, пережитков, градационно-типологический, полевых исследований, эксперимента, стратиграфический, ремонтажа, картографии) методы.

Полученные результаты и их новизна. В диссертации впервые в отечественной историографии проведён сравнительный анализ материалов, характерных для культуры бромме, которые происходят из междуречья Западного Буга, Припяти и Нёмана и основного ареала распространения данной культурной единицы. Определено влияние природно-климатических условий на степень заселения и специфику хозяйственно-культурного типа охотников-собирателей. Уточнена концепция характеристики охоты и собирательства. Охарактеризованы хозяйственно-бытовые комплексы и их структурные единицы. Впервые для определения функциональной принадлежности наконечников применены методы математической корреляции и вычисления площади поперечного сечения. Введены в научный оборот новые материалы, полученные в результате археологических исследований.

Рекомендации по практическому использованию результатов. Результаты диссертационной работы могут найти практическое применение при написании обобщающих исследований по археологии, древней истории Беларуси и Восточной Европы.

Область применения: археология, история, музейное дело.

SUMMARY

Aliaksandr Harshkou

Bromme culture in the interfluve of the Western Bug, Pripyat and Neman: settling, chronology, material culture

Key words: archeology of Belarus, Final Paleolithic, Bromme culture, flint, Western Bug, Pripyat, Neman, chronology, material culture, technology, typology

Research objective – identification of the peculiarities of the development of the Bromme culture in the interfluves of the Western Bug, Pripyat and Neman.

Research methods. The dissertation research was built on the principles of historicism, objectivity, systematicity and value approach. General scientific (analysis, synthesis, classification, statistical) and special-historical (historical-genetic, historical-comparative, historical-typological, historical-systemic, vestigial, gradation-typological, field research, experiment, stratigraphic, repair, cartography) methods were applied.

Outcomes of the research and its novelty. In the dissertation, for the first time in the domestic historiography, a comparative analysis of the materials characteristic of the Bromme culture, which originate from the interfluve of the Western Bug, Pripyat and Neman and the main area of distribution of this cultural unit, is carried out. The influence of natural and climatic conditions on the degree of settlement and the specificity of the economic and cultural type of hunter-gatherers was determined. The concept of characterization of hunting and gathering is clarified. The economic and domestic complexes and their structural units were characterized. The methods of mathematical correlation and cross-sectional area calculation were applied for the first time to determine the functional affiliation of spearheads. New materials obtained as a result of archaeological research were introduced into scientific turnover.

Recommendations on application. The results of the dissertation work can find practical application in writing generalizing studies on archaeology, ancient history of Belarus and Eastern Europe.

Field of application: archaeology, history, museology.

Подписано в печать 21.03.2024 г. Формат 60x84/16
Бумага офсетная. Ризография.
Тираж 70 экз. Заказ № 015.

Отпечатано на технике издательского центра
Учреждения образования «Гродненский государственный
Университет имени Янки Купалы»
ЛП № 02330 / 146 от 03.04.2009 г.
Бульвар Ленинского Комсомола, 5, 230009, Гродно